

Історія

Боротись чи змиритись

Такий вибір стояв перед бранцями ГУЛАГу (системи виправно-трудових концентраційних таборів) першої половини 1950-х років. Тоді радянськими спецтаборами прокотилась хвиля повстань політичних в'язнів. Організаторами більшості з них були члени Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. Вони вибрали варіант «боротись» 65 років тому.

Початок боротьби: розстановка сил

Система радянських концтаборів запрацювала ще у 1930-х. Тоді до них потрапляли в основному представники творчої та наукової інтелігенції. Більшість ув'язнених була приречена. Ситуація змінилася після II Світової війни, коли у зону почали зводити людей іншого ґатунку — тих, що ще нещодавно зі зброєю у руках організовано боролися проти радянської влади. Більшість із них становили українці.

Ще з 1943 р., згідно зі спеціальним указом Президії ВР СРСР, для українських повстанців створили окремі каторжні табори. А 1948 р. у системі ГУЛАГу з'явився новий вид ІТЛ (від рос. «исправительно-трудовые лагеря») — «особлаг», тобто спецтабір. У травні того року постанло 12 особлагів, найбільші з яких: № 2 — «Горлаг» у Норильську, № 4 — «Степлаг» у Джезказгані, Казахстан, № 5 — «Берлаг» у Магадані, № 6 — «Рецлаг» у Воркуті, № 7 — «Озерлаг» в Тайшеті Іркутського краю та № 8 — «Песчлаг» у Караганді, Казахстан. Ліміт місткості спецтаборів встановили у 145 тисяч в'язнів, однак вже за два роки арештантів було понад 275 тисяч. Найбільше в «Озерлазі», «Рецлазі» та

Та новоприбулі арештанти, колишні воїни українського національного підпілля, не бажали миритися з такою ситуацією. Вони швидко перейшли до активних дій. Найперше, сформували таємні організації в таборах: «Заполарний провід ОУН», «Центральний комітет ОУН», «Українська визвольна організація» та ін., що координували зв'язки між політичними, окремі з них мали структуру розвідки та безпеки і були спрямовані протидіяти владі «урків» на зонах. Боротьба з останніми тривала 6 років і закінчилась у 1952 р. остаточною перемогою «політичних». Ситуація змінилась кардинально: страх перед «урками» та керівництвом таборів зник. У системі наростала небезпечна напруженість. Найбільші з них у спецтаборах Воркути, Норильська та Кенгіру.

Епіцентр боротьби — «Рецлаг»

Етап № 1. Страйки.

Однією із «найгарячіших» точок повстанського руху 1950-х стала Воркута, а саме табір № 6 — «Рецлаг». Він складався із 17 зон, де перебувало 38 589 ув'язнених. Серед них 16 812 націона-

▲ Видяла на 5-й лагпункт (зону) Мінлагу — «Інтауголь», 1955 р. Джерело: tuzhden.ua

або земляцьким принципом. Учасники страйки створили штаби, завданням яких було стежити за діями агентури, оперативного складу і адміністрації табору. Серед українців найактивнішими учасниками повстання були Юрій Левандо, Федір Волков, Едвард Буц, Василь Заяць та ін. Свої штаби мали литовці, латвійці й естонці, німці, поляки.

19 липня відмовилися вийти на роботу 350 політв'язнів. Адміністрація висунула вимоги: ліквідувати режимні особливі табори, відмінити каторгу, максимально зменшити строки покарання. 22 липня уже 1500 в'язнів першої і другої зміни 2-ої зони відмовилися виходити на роботу. Наступного дня число страйкуючих у цій зоні сягнуло трьох тисяч чоловік.

У відповідь на страйк влада оголосила про полегшення режиму: ввводився 9-годинний робочий день, зняття з одягу номерів (поверталось звернення до в'язнів за ім'ям і прізвищем), дозвол писати один лист на місяць замість двох на рік, переводити зароблені гроші сім'ям, знімати з рахунку до 300 рублів щомісяця, дозволили побачення з рідними. Про це було негайно повідомлено 24 липня в бунтівних зонах «Рецлагу».

Однак українські націоналісти розгорнули широку пропаганду проти ви-

табірної адміністрації розділити страйкуючих та ізолювати їх лідерів. Проте успіхів вони не мали.

Етап № 2. Повстання

Страйк переріс у повстання. 29 липня не вийшло на роботу близько 12 тисяч в'язнів. Керував повстанням конспіративний центр, до складу якого входили переважно українські та прибалтійські націоналісти. У кожній зоні був свій керівник. 29 липня відбулися переговори повсталых в'язнів із комісією із МВС (Міністерство внутрішніх справ) СРСР, на чолі із заступником міністра генералом армії І. Масленніковим, однак безрезультатні. У відповідь влада розробила план придушення повстання у бунтівних зонах.

31 липня 1953 р. у зону № 2 ввели посилену охорону зі зброєю. Вона оточила повстанців і змусила групами по 100 осіб вийти за зону. 1 серпня почалася операція з ліквідації повстання у найстійкішому — 10-му табірному відділенні. Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко, приїхавши у табір, щоб ознайомитися із подіями на місці, перед строем ув'язнених шахти № 29 особисто застрелив одного із організаторів — поляка В. Ігнатовича, після чого охорона почала стріляти по людах.

В'язні чинили опір. Спочатку вони

роки арештантів було понад 275 тисяч. Найбільше в «Озерлазі», «Речлазі» та «Песчлазі» — по 30–40 тисяч у кожному.

Це були табори суворого режиму, в'язні яких примусово працювали на будівництві заводів і лісозаготівлі, а також у видобувній промисловості. Люди працювали у нелюдських умовах: 12-годинний робочий день, фіксовані норми виробництва, котрі за вказівкою бригадира слід було доробляти у позаробочий час. Неприємним «бонусом» стало знущання кримінальних елементів «урків» над політв'язнями. І все це відбувалось за мовчазної згоди адміністрації таборів.

дався із 17 зон, де перебувало 38 589 ув'язнених. Серед них 16 812 націоналістів: 10 495 українських, 2 935 литовських, 1 521 естонських, 1 075 латвійських, 510 польських. Як в'язні, засуджені за політичними мотивами, вони не отримали амністії після смерті Сталіна. Питання амністії, а разом з нею і полегшення умов табірної життя стали безпосереднім приводом повстання, що розпочалося 19 липня 1953 р.

Повстання виникло поступово, із низки страйків, що майже кожного дня спалахували у різних табірних відділеннях. У зонах Речлагу існували підпільні гуртки, організовані за національним

Однак українські націоналісти розгорнули широку пропаганду проти виходу на роботу, заявивши, що треба боротися за виконання усіх вимог страйкувачих. 8 700 чоловік відмовилися виходити на роботу, шахти №7, 12, 14, 16 і ТЕЦ-2 зупинилися.

26 липня табірна адміністрація перейшла до рішучих дій. Найперше, потрібно було позбутися лідерів руху. 77 в'язнів ізолювали. Однак, в'язні 3–ої зони напали на штрафний ізолятор і звільнили всіх активістів повстання. Охорона застосувала зброю, двоє арештантів загинуло, двох поранено. Протягом кількох днів тривали спроби

чого охорона почала стріляти по людах.

В'язні чинили опір. Спочатку вони організували за 50 м від вхідних воріт суцільний заслон із 350–400 чоловік. Влада ввела 50 наглядців у зону. Між ними і повсталими в'язнями виникла збройна сутичка, у ході якої ув'язнені намагалися пробитися за зону. Однак біля прохідних воріт стояв офіцерський склад і озброєна охорона, які також вступили у бій з повстанцями.

У сутичках загинули 53 політв'язні (з них 30 українців) і 138 осіб отримали поранення. Після закінчення операції у 10-му табірному відділенні 11 осіб було заарештовано, 40 — засуджено на ув'язнення у каторжному режимі. Загалом у ході цих двох операцій ізолювали як активних учасників повстання 1 122 в'язнів, з них 15 заарештували одразу й 14 дещо пізніше, 250 осіб оформили для подальшого перебування у тюрмах особливого режиму терміном на один рік.

Наслідком повстання стала часткова лібералізація для ув'язнених «Речлагу»: дозволялося цілодобово тримати бараки відкритими, зняти з вікон у бараках решітки, на арештантів поширювалися заліки робочих днів. Крім того, пообіцяли переглянути всі їхні скарги і заяви в комісії МВС. З огляду на ці обіцянки і чутки про масові розстріли повстанців та гіркий досвід боротьби у зонах № 2 і 10, в'язні вийшли на роботу. Організатори повстання, які залишилися живими, були заарештовані і 25 грудня 1953 р. засуджені повторно.

Виступ воркутських повстанців придушено, проте діяльність конспіративного центру членів ОУН і УПА у радянських концтаборах тривала. Хвиля повстань наростала, загрожуючи перетворитися на руйнівне цунами. ■

Стаття підготовлена за матеріалами архівів та інтернет-ресурсів.

▲ Карта концтаборів ГУЛАГу (з книги І. Кривуцького «За Полярним колом. Спогади в'язня». Джерело: territoryterror.org.ua)

Олена ГУМЕНЮК